

TEODOZJA RITTEL

Metafora i metaforyzacja w rozwoju językowym dziecka (eksperyment substytucyjny i predykatywny)

1. WPROWADZENIE

Metafora w rozwoju językowym dziecka winna być ujmowana możliwie szeroko, a więc zarówno z punktu widzenia językoznawstwa psychologicznego, które pozwala ukazać stadialny rozwój języka, a w nim i metafor; socjologicznego, które dotyczy nie tylko kompetencji językowej (gramatyki) i komunikacyjnej (sprawności), lecz także kompetencji kulturowej [por. metaforę wyuczoną, własną i odkrywczą z interpretacją gołębiczy jako symbolu Ducha Świętego oraz gołąbka pokoju M.Skwarnicki 1988, G.Lakoff 1980 i C.Levi-Strauss 1963]; neurologicznego, w którym rozwój mowy dziecka jest zestawiany z patologią mowy, tj. afazją (R.Jakobson 1942), jak i lingwistyki czystej (autonomicznej). Interesujące, że zestawienie stadialności mowy dziecka z rozpadem systemu językowego w afazji dotyczy właśnie metafor. Ujęcie takie prezentuje językoznawstwo ogólne. A.Heinz w pracy "Dzieje językoznawstwa w zarysie" (1978, s.292) pisze "podobnie miało być w dziedzinie fizjologii mowy, o czym mają świadczyć zjawiska afatyczne, dające się podzielić na fakty natury paradygmatycznej, oparte na podobieństwie (jak metafora) i fakty natury syntagmatycznej oparte na styczności

(jak metonimia). Mutatis mutandis zjawiska te miały znajdować odzwierciedlenie również w mowie dziecka". Zwrot do psychologii, kultury czy dydaktyki (w tej ostatniej dominuje troska o rozpowszechnianie myśli poprzez przekładanie ich na język obrazów), jak również do pragmatyki, w której wykorzystuje się metaforę w procesie argumentacji sądowej, w retoryce politycznej czy wyuczalności (J.Garewicz 1982, C.Perelman 1958 i T.Rittel 1991) jest próbą szukania odpowiedzi na pytanie: co jest, a co nie jest jeszcze metaforą, lecz metaforyzacją, a więc dotyczy dynamiki tego zjawiska i stadialności jego rozwoju. Wyodrębnia się metafory, które są oparte na podobieństwie i odróżnia je od tych, które są oparte na styczności. Pierwsze z nich ocenia się jako połączenie dwu pól znaczeniowych wyrazów (por. W.Porzig 1934) lub jako zgęszczone analogie (por. Ch.Perelman 1958), drugie zaś - jako uogólnioną styczność (Ch.J.Fillmore 1977 i jego topics 'temat, przedmiot'), obydwie zaś rodzaje - jako złamanie reguł selekcji, (por. N.Chomsky 1965). Możliwe są też ujęcia metafory pozajęzykoznawcze [por. współcześnie wypowiedź L.Kożakowskiego "nie na wiele się zda powiedzenie, że mamy tu do czynienia z metaforą, jako że o wyrażeniu metaforycznym mówimy zazwyczaj wówczas, gdy potrafimy je sprowadzić do niemetaforycznego, choćbyśmy nawet przyznać mieli, że redukcja taka w ten czy inny sposób je zubaża" (1988, s.184)] czy historyczne - Arystotelesa, dla którego: starość ma tak się do życia, jak wieczór do dnia, dlatego też można nazwać wieczór "starością dnia", a starość "wieczorem życia" ("Retoryka", t.II, 20, v.147-148). Komentujący tę myśl Arystotelesa Ch.Perelman ("Nowa retoryka" 1958, s. 471) wyjaśnia mechanizm powstawania wyrażenia metaforycznych w ten sposób: wyjściowa analogia, zgodnie z którą A ma się do B tak, jak C do D, rodzi wyrażenie, zgodnie, z którym C odnosi się do B,

określając tym A. Autor tego komentarza zastrzega się jednak, że nie jest to jedyny sposób zlania się fory - pojęcie zastępujące, z tematem (tj. topics) - pojęcie zastępowane. W związku z tymi ujęciami metafory zasadne jest stwierdzenie, że żadna z teorii nie jest w stanie właściwie objaśnić tak ważnego zjawiska, jak przesunięcie znaczeniowe, czyli metafora (P.van Buren 1983, s.151). Pomimo takiej niepełności, teorie te pozwalają nam spojrzeć na ten rodzaj kompetencji semantycznej, w której mamy do czynienia ze słownictwem figuratywnym, opartym na podobieństwie lub na styczności (R.Tokarski 1988) oraz z wieloma przejawami funkcji metaforycznego definiowania (K.StępniaK 1988).

2. METAFORA I METONIMIA JAKO DWA BIEGUNY

Konsekwencje odkryć R.Jakobsona, o których była mowa wcześniej, ukazują rozwijanie dyskursu dwoma liniami semantycznymi. Jeden temat wiąże się z drugim albo przez podobieństwo (sposób metaforyczny), albo przez przyległość (styczność), tj. sposób metonimiczny. W wypadku afazji albo jeden, albo drugi z tych procesów jest ograniczony lub całkowicie wstrzymany. W normalnym użyciu języka (nie tylko metaforycznym) działają bez przerwy oba procesy. Ich dokładna obserwacja pokazuje, że różne osoby mówiące stosują jeden z tych dwóch sposobów częściej niż drugi pod wpływem typu kulturowego, osobowości i stylu.

Toteż wprowadziliśmy tu doświadczenie (test psychologiczny) polegające na tym, że dzieciom z klas I-III podawany był jakiś rzeczownik, a one miały wymówić lub napisać pierwszy wyraz, jaki im przyjdzie do głowy¹,

1. Badaniami objęto uczniów klas od I-III, przeprowadzały je studentki Podyplomowego Studium z Nauczania Początkowego WSP w Krakowie. Eksperyment był przygotowany przez autorkę artykułu w ramach fakultetu z języka polskiego w roku akademickim 1987/1988.

W doświadczeniu tym bada się dwie przeciwstawne skłonności językowe, tj. reakcję pomysłaną i ujawnioną jako zastępnik albo jako uzupełnienie bodźca. W tym ostatnim wypadku bodziec i reakcja tworzą konstrukcję składniową, zdanie lub grupę. Te dwa typy reakcji noszą, według R.Jakobsona, nazwy: reakcja substytutyczna i reakcja predykacyjna. Badana tu dychotomia jest podstawowa i bardzo doniosła dla wszelkiego użycia języka oraz w ogóle wszelkiego zachowania się ludzkiego [por. poglądy G.Batesona na integrację progresjonalną i selektywną oraz poglądy T.Parsonsa na dychotomię koniunkcja-dysjunkcja w rozwoju dzieci (G.Bateson 1951, s.183, T.Parsons 1955, s.119)].

Dwa rodzaje rozwijania dyskursu przez dziecko zostały sprawdzone w kontekstach spontanicznych (eksperyment w kl. I tabela I A i tabela I B), w kontekstach pragmatycznie uporządkowanych (eksperyment w kl. II i III - tabela II A i tabela II B) oraz w kontekstach tematycznych (eksperyment w kl. III tabela III), Z.Cygal-Krupa 1990.

Struktura języka dziecka jest dwubiegunowa i zawiera reakcje substytutyczne, oparte na podobieństwie (głównie morfemicznym), i reakcje metonimiczne, oparte na przyległości, charakteryzujące kontekst realistyczny. Rozwijanie dyskursu przez dzieci może polegać także na reakcjach predykacyjnych, w których tworzy się zdanie lub jego część obejmującą wyraz wyjściowy. Skłonności i upodobania językowe metaforyczne, metonimiczne lub predykacyjne ilustrują tabele. Są w nich: struktury językowe oparte na podobieństwie lub na styczności oraz uzupełnienia predykacyjne tworzące zdanie (częściej) lub grupę (rzadziej). Odnotowujemy także anomalie jako operacje naruszające reguły gramatyczne.

Tabela I A

Skojarzenia w kontekście spontanicznym
/szkoła miejska/ - kl. I

Wyraz podany przez nauczyciela	Odpowiedzi ucznia	Uwagi
1.pracowitość	Tata pracuje na kolei.	uzupełnienie predykatywne, użycie
2.gospodarność	Mama dobrze gospodarzy.	uzupełnienie predykatywne, użycie
3.wytrwałość	Jestem wytrwała.	jw.
4.odwaga	Jestem odważny.	jw.
5.prawdopodobność	prawda	zastępnik metaforyczny, morfemowy
6.odpowiedzialność	odpowiem	uzupełnienie predykatywne
7.koleżeńskość	Jestem koleżeńska.	wadliwe, anomalie
8.ojczyzna	Jestem w kraju ojczyzny.	uzupełnienie predykatywne, użycie
9.szacunek	szacunkowi	uzupełnienie predykatywne, użycie
10.miłość	miłości	wadliwe, anomalie
11.wyrozumiałość	Mama jest wyrozumiała.	zastępnik metaforyczny, morfemiczny
12.wdzięczność	Ona jest wdzięczna.	jw.
13.przywiązanie	Koń jest przywiązany do wozu.	uzupełnienie predykatywne, użycie
14.życzliwość	pomaga	jw.
15.sprawiedliwość	W tym kraju jest sprawiedliwość.	uzupełnienie predykatywne prymarne
16.przyjaźń	Przyjaźnię się z kolegą.	uzupełnienie predykatywne zdaniowe
17.uczynność	Ja uczę się.	jw., użycie
18.grzeczność	Jestem grzeczny.	uzupełnienie predykatywne morfemiczne
		wadliwe, anomalie
		uzupełnienie predykatywne, użycie

1	2	3
19.troska	Mama troszczy się o brata.	uzupełnienie predykatywne, użycie
20.teatr	aktor	zastępnik metonimiczny
21.film	Pójdę na film.	uzupełnienie predykatywne, użycie
22.książka	Czytam książkę.	Jw.
23.muzyka	Gram na pianinie.	Jw.
24.religia	Chodzę na religię.	Jw.
25.piękno	W ogródku jest pięknie.	Jw.
26.malarstwo	farby	zastępnik metonimiczny
27.telewizja	telewizor	zastępnik metaforyczny, morfemiczny
28.biblioteka	Wypożyczam książki.	uzupełnienie predykatywne

Eksperyment dotyczył kl. I Szkoły Podstawowej nr 9 w Stalowej Woli. Na 28 wypowiedzi wystąpiły aż 22 skojarzenia zdaniowe z użyciem podanych wyrazów w zdaniu, niekoniecznie z ich predykatywnym rozwinięciem, w tym 3 błędne. Wśród skojarzeń wyrazowych występują tylko rzeczownikowe, brak natomiast przymiotnikowych, atrybutywnych. Wśród rzeczownikowych przeważają wprawdzie zastępniki metaforyczne (4) nad metonimicznymi (3), ale są one dźwiękonaśladowcze, morfemiczne, w zasadzie tautologiczne. Warto dodać, że reakcja dziecka na rzeczowniki abstrakcyjne typu przywiązanie i uczynność jest odpowiedzią wprost, ukazującą skojarzenia prymarne. Koń jest przywiązany do wozu - jest reakcją konkretną, natomiast przywiązanie człowieka do człowieka oznacza przesunięcie semantyczne, czyli metaforyzację, która w języku docelowym

została zatarta (T.Rittel 1987), zaś "uśpione metafory" wy-
dobyło dziecko poprzez skojarzenie wprost. Por. też: K.Gą-
siorek, Abstrakta w rozwoju języka, 1991.

tabela I B

Skojarzenia w kontekście spontanicznym
(szkoła wiejska) - kl. I

Wyraz podany przez nauczyciela	Odpowiedź ucznia	Uwagi
1	2	3
1.ojczyzna	ojciec	zastępnik metafo- ryczny, morfemicz- ny
2.mama	matka	zastępnik metafo- ryczny, morfemicz- ny
3.kolega	Krzysiu	zastępnik metoni- miczny
4.miłość	mucha	zastępnik metafo- ryczny, morfemiczny, wadliwy, anomalie
5.telewizor	oglądam	uzupełnienie pre- dykatywne
6.muzeum	muzyka	zastępnik metafo- ryczny, morfemiczny, wadliwy, anomalie
7.obraz	wisi	uzupełnienie predykatywne
8.film	bajka	zastępnik metoni- miczny
9.pomoc	pomaga	uzupełnienie predy- katywne, morfe- miczne
10.radość	radości	zastępnik metafo- ryczny, morfemiczny
11.przyjaciel	dobry	uzupełnienie atrybutywne
12.zło	złości się	uzupełnienie predy- katywne, morfemicz- ne

1	2	3
13.książka	czyta	uzupełnienie predykatywne
14.język	języki	zastępnik metaforyczny, morfemiczny
15.prawda	prawdziwy	jw.
16.teatr	lalkowy	uzupełnienie atrybutywne
17.dobry	kolega	uzupełnienie predykatywne, nominalne
18.Polska	ojczyzna	zastępnik metonimiczny
19.biblioteka	bibliotekarka	zastępnik metaforyczny, morfemiczny
20.bohater	bohaterski	jw.
21.zabytek	stary dom	zastępnik metaforyczny, leksykalny
22.rodzina	wujek	zastępnik metonimiczny

Na 22 reakcje skojarzeniowe tylko w 4 wypadkach wystąpiły rozwinięcia predykatywne zdaniowe. Pozostałe reakcje tworzą połączenia atrybutywne (3 razy) i rzeczownikowe, tzw. argumentowe (15 razy). Wśród tych zastępników rzeczownikowych wystąpiły 4 metonimie i 11 niby-metafor, czyli uzupełnień dźwiękonaśladowczych, morfemicznych, tautologicznych. Zauważa się przy tym, że reakcje podobieństwa pojawiają się w przypadku wyrazów niezrozumiałych, np. muzeum, lub abstrakcyjnych, np. miłość czy zło. Wyniki te dotyczą Szkoły Podstawowej w Olszówce i obejmują uczniów kl. I

Kontekst spontaniczny zawiera informacje językowe pozytywne (metonimia) i negatywne (metaforyczność morfemiczna, oparta na podobieństwie pozornym), co nakazuje zwrócić uwagę na wyczuwalność słownictwa w tekstach

skategoryzowanych, pragmatycznie uporządkowanych, których przykładem są lektury dla klas młodszych szkoły podstawowej. Toteż skojarzenia pomyślane jako zastępnik albo uzupełnienie bodźca dotyczą tu, w przypadku kl. II, rzeczowników wybranych z odpowiednich lektur dla tej klasy, natomiast w klasie III są to skojarzenia z pojęciami społeczno-moralnymi wybranymi z odpowiednich lektur dla kl. III². Skojarzenia językowe dzieci metaforyczne, metonimiczne oraz predykatywne pokazują tabele II A i B.

Tabela II A

Skojarzenia w kontekście pragmatycznie uporządkowanym
(kl. II)

Wyraz podany przez nauczyciela	Odpowiedź ucznia	Uwagi
1	2	3
1.profesor	doświadczony	uzupełnienie atrybutywne
2.domek	ściany	zastępnik metonimiczny
3.ludzie	ubrania	jw.
4.robota	ciężka	uzupełnienie atrybutywne
5.przyrodnicy	badają	uzupełnienie predykatywne
6.chłopcy	grają	jw.
7.marynarze	pływali	jw.
8.kapitan	statek	zastępnik metonimiczny
9.nieprawda	kłamstwo	zastępnik metaforyczny, synonimiczny
10.niepowodzenia	praca	zastępnik metonimiczny

2. Badania w klasach I-III prowadziły mgr mgr Z.Sokół, A.Piwowarczyk, J.Kuciaba, A.Dziewulska i B.Orzełowska.

1	2	3
11.kobieta	młoda	uzupełnienie atrybutywne
12.dziecko	człowiek	zastępnik metafo- ryczny, hiponimiczny
13.dziewczynka	dobra	uzupełnienie atrybutywne
14.żona	miła	uzupełnienie atrybutywne
15.syn	grzeczny	jw.
16.mieszkanie	meble	zastępnik metoni- miczny
17.matka	kochana	uzupełnienie atrybutywne
18.płacz	gorzki	jw.
19.żal	smutek	zastępnik metafo- ryczny, synonimiczny
20.miasta	domy	zastępnik metonimicz- ny
21.wsie	zwierzęta	jw.
22.głód	śmierć	jw.
23.gospodarz	orze	uzupełnienie predykatywne
24.sąsiad	pomaga	jw.
25.porządek	zrobić	jw.
26.sąsiedzi	dobrzy	uzupełnienie atrybutywne
27.przyjaźń	prawdziwa	jw.
28.czystość	porządek	zastępnik metafo- ryczny, synonimiczny
29.królowa	władza	zastępnik metonimiczny

Badania dotyczyły uczniów kl. II Szkoły Podstawowej nr 4 w Siedlcach. Skojarzenia do rzeczowników od 1-10 dotyczą lektury "Zaczarowana zagroda", natomiast od 11-29 lektury "Dziecię elfów". Uczniowie kl. II preferują

uzupełnianie bodźca atrybutywne oraz zastępniki oparte na podobieństwie. Uzupełnienia zdaniowe w obydwu lekturach są rzadkie i dotyczą tylko pięciu przykładów na 29 uzyskanych skojarzeń. Podkreślić należy, że skojarzenia do rzeczowników wydobytych z lektury mają charakter uporządkowany i stanowią fragment wiedzy przekazywanej w szkole za jej pośrednictwem.

Uczniowie kl. III, badani przy pomocy tych samych narzędzi, tj. skojarzeń do rzeczowników z lektury, preferują styczność i uzupełnianie bodźca predykatywne oraz atrybutywne. Szczegółowe dane zawiera tabela II B.

Tabela II B

Skojarzenia w kontekście pragmatycznie uporządkowanym
(kl. II⁻)

Wyraz podany przez nauczyciela	Odpowiedzi ucznia	Uwagi
1	2	3
1.ojciec	opiekun	zastępnik metaforyczny
2.chłopiec	brudas	jw.
3.urwis	psotnik	jw.
4.dom	zabytek	jw.
5.woźnica	dorożka	zastępnik metonimiczny
6.wieś	domy	jw.
7.przedszkole	zabawki	jw.
8.krewny	kuzyn	jw.
9.Chińczyk	oczy	jw.
10.księżniczka	pałac	jw.
11.staruszek	laska	jw.
12.cesarz	korona	jw.
13.dziewczynka	ładna	uzupełnienie atrybutywne

1	2	3
14.babcia	uczynna	uzupełnienie atrybutywne
15.wujek	wesoły	jw.
16.tata	dobry	jw.
17.mama	wysoka	jw.
18.ludzie	mądrzy	jw.
19.synek	mały	jw.
20.kobieta	stara	jw.
21.gość	tajemniczy	jw.
22.człowiek	młody	jw.
23.kucharz	gotuje	uzupełnienie predykatywne
24.żołnierze	maszerują	jw.
25.dobro	zwycięża	jw.
26.muzyk	gra	jw.
27.służący	zmywa	jw.
28.dzieci	bawią się	jw.
29.tancerka	tańczy	jw.

Badania dotyczyły uczniów kl. III ze Szkoły Podstawowej nr 4 w Siedlcach. Były to skojarzenia dotyczące wyrazów wybranych z lektur kl. III, tj. J.Broniewska, "Filip i jego załoga na kółkach" i J.Ch.Andersen, "Baśnie". Wśród 29 skojarzeń z podanymi rzeczownikami było 22 reakcje słowem na słowo i 7 wypowiedzi zdaniowych (z czasownikiem), ale wśród tych 22 reakcji słownych aż 10 stanowią połączenia rzeczownika z przymiotnikiem, tworzące łącznie frazę nominalną, czyli będące reakcją predykatywną pomyślaną nie jako zastępnik, lecz jako uzupełnienie bodźca. Wśród reakcji słowem na słowo (nie atrybutywnych) otrzymujemy 12 skojarzeń czystych będących odpowiedzią metaforyczną w rozumianym tu sensie, w tym

7 przykładów skojarzeń, będących reakcją metonimiczną, opartą na styczności i 5 przykładów skojarzeń będących reakcją metaforyczną, opartą na podobieństwie. Oznacza to, że uczniowie klasy III w skojarzeniach stymulowanych poprzez lekturę preferują raczej kontekst realistyczny, sygnalizowany poprzez styczność, jak w metonimii i uzupełnianie bodźca - jak w reakcjach predykatywnych. Ponadto lektura, w odróżnieniu od kontekstu spontanicznego, służy wprowadzeniu frazeologizmów jako związków łączliwych typu Dobro zwycięża, co ułatwia budowanie dalszych kontekstów, czyli pragmatyczne rozwijanie dyskursu.

Sprawdzenie stopnia opanowania słownictwa związanego np. z moralnością, kulturą, itp. kieruje naszą uwagę w stronę kontekstu pragmatycznego uporządkowanego tematycznie. Chodzi w nim o sprawdzenie znajomości słownictwa wprowadzanego wcześniej różnymi metodami przez nauczyciela. Eksperyment psychologiczny "Reakcja słowem na słowo" przeprowadzono w Szkole Podstawowej nr 1 w Mszanie Dolnej w klasie III. Badania zawierają znajomość słownictwa związanego z moralnością, ocenianego pod kątem wspomnianej wcześniej reakcji substytutatywnej i reakcji predykatywnej. Skojarzenia metaforyczne, metonimiczne i predykatywne ilustruje tabela III.

Tabela III

Skojarzenia w kontekście tematycznym
(kl. III)

Wyraz podany przez nauczyciela	Odpowiedź ucznia	Uwagi
1	2	3
1. szczerze	Szczerze mówić.	uzupełnienie predykatywne
2. szyderczo	Szyderczo śmiać się.	jw.
3. pracować	Robić coś.	uzupełnienie metaforyczne, synonimiczny

1	2	3
4.przykrość	Przykrość sprawić komuś.	uzupełnienie predykatywne, użycie
5.trudno	Trudno uczyć się.	jw.
6.uważnie	Uważnie słuchać.	jw.
7.bzdury	Bzdury mówić.	jw.
8.czerwienić się	Czerwienić się ze wstydu.	jw.
9.okropny	Okropny deszcz.	jw.
10.kochać	Kochać mamę.	jw.
11.chytry	Chytry jak lis.	jw.
12.wstyd	Wstyd kraść.	jw.
13.moralny	Moralny człowiek.	uzupełnienie nominalne
14.troskliwa	Troskliwa mama.	jw.
15.dokuczliwy	Dokuczliwy ból.	jw.
16.koleżeński	Koleżeński Wojtek.	jw.
17.wzór	Wzór do naśladowania	uzupełnienie atrybutywne
18.ból	Ból zęba.	jw.
19.serce	Serce dobre.	jw.
20.samotny	sam	zastępnik metaforyczny, morfemowy
21.uczuć	miłość	jw.
22.pracowity	człowiek	uzupełnienie nominalne
23.trud	praca	zastępnik metaforyczny, synonimiczny
24.przyjaźń	koleżeństwo	jw.
25.przyjazny	życzliwy	jw.
26.przyjaciół	kolega	jw.
27.nieprzyjemnie	zimno	zastępnik metonimiczny
28.nagana	kara	zastępnik metaforyczny, hiponimiczny
29.wstrętny	brzydki	zastępnik metaforyczny

1	2	3
30.wybryk	złe zachowanie	zastępnik metonimiczny, definiowanie
31.złościca	Baba Jaga	jw.
32.bardzo dobry	najlepszy	zastępnik metaforyczny,definiowanie
33.bezlitośnie	okrutnie	jw.
34.bić	tłuc	jw.
35.bić się	walczyć	jw.
36.bieda	nędra	zastępnik synonimiczny
37.skromnie	nieśmiało	zastępnik metaforyczny
38.życzliwie	przyjaźnie	zastępnik synonimiczny
39.cackać się	opiekować się	zastępnik metaforyczny, literacki
40.plotkara	kłamczucha	jw.
41.niepoń	leń	jw.

Słownictwo podawane przez nauczyciela dotyczyło tutaj różnych części mowy (rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki i przysłówki). Wśród skojarzeń na podane słowa nieznacznie przeważała reakcja substytutyczna (22 przykłady na 41), przy czym zastępnikami były głównie wyrazy oparte na podobieństwie, czyli w swoim charakterze metaforyczne. Predykatywność ujawniła się jako uzupełnienie czasownikowe i przymiotnikowe znane nam z kontekstów spontanicznych i pragmatycznie uporządkowanych według lektur³ oraz została rozszerzona o uzupełnienie nominalne typu Moralny człowiek czy Troskliwa mama. Na uwagę zasługuje

3. Tekst spontaniczny, skategoryzowany i kontekst tematyczny, por. R.Bajoński 1981, s.34-63.

wystąpienie synonimów czasownikowych typu pracować-robić oraz przysłówkowych typu nieprzyjemnie-zimno, które świadczą o przechodzeniu z kodu językowego ograniczonego - do rozwiniętego (B.Bernstein 1971).

3. OCENA MODELI TWORZENIA I ODBIORU METAFOR PRZEZ DZIECKO

Tworzenie metafor w języku dziecka jest procesem, na który składają się różne sposoby używania języka, rozumiane jako wrastanie w siebie użytych znaków językowych (materiału słownego). Możemy więc wyodrębnić 7 rodzajów metafor (wyrażeń metaforycznych):

1. Metafora dźwiękowa, tj. powtarzanie grup głoskowych odczuwane jako rodzaj metafory imitującej zjawiska pozajęzykowe, dźwiękowe lub kinetyczno-wizualne (P.Wróblewski 1986, T.Rittel 1987 b).

2. Metafora substytucyjna, tj. pragmatyczne zastępowanie brakujących słów - znanymi (por. tabele skojarzeń I, II i III, a w nich słowa z reakcją substytucyjną), lub metaforyczne definiowanie znaczeń typu: spieszące się powietrze 'wiatr' (T.Rittel 1991).

3. Tworzenie tekstu metaforycznego poprzez etymologizowanie typu: W Zarytem to się zaryjesz, a w Makowie to wszystko jest z maku (M.Zarębina 1982)

4. Metafora paronimiczna jako przesunięcie semantyczne powstałe w wyniku złego rozczłonkowania dźwiękowego wyrazów typu: Dowody? Idziemy do wody! (T.Rittel 1991) lub nowych połączeń wyrazowych⁴ [por. np. bankster i gangster, złodziejmen i dżentelmen (G.Lakoff 1980)].

5. Metafora wypowiedziana, przejawiająca się w

4. Są to tzw. wstydlive metafory będące rezultatem kontaminacji, por. Ch.Perelman 1958, s.471-549.

tekstach cytowanych z pamięci (por. tabele skojarzeń I A i I B).

6. Metafora prowokowana występująca w tekście literackim dla dzieci (por. tabele II A i II B).

7. Metafora niewłaściwa, tj. przesunięcie kontekstowe, agramatyczne typu Zjadł egzamin zamiast Zdał egzamin, przypominające zaburzenia afatyczne i przesunięcie myślowe rozwojowe, polegające na ujmowaniu zjawisk za szeroko, jak np. w spieszącym się powietrzu, które oznacza wiatr lub za wąsko, jak np. w zwrocie "Czy widzisz tę wstążkę?" oznaczającym tęczę, której to nazwy dziecko nie zna lub ją substytuuje poprzez podobieństwo metaforyczne (przykład zasłyszany)⁵.

Neologizmy okazjonalne i tzw. wymyślanki dziecięce (H.Zgółkowska 1986) operują głównie modelami omówionymi na początku artykułu, tj. podobieństwem i (rzadziej) stycznością. Dziewczynka, wiek 4,3 zwraca się do przedszkolanki "Ta rykwa ciągle beczy i beczy i nie można z nią wytrzymać" (W.Łata 1991). Mechanizm tego przesunięcia (rykwa na określenie dziewczynki) polega na modyfikacji dwuczłonowego związku określeniowego, w którym asocjacja i łączeniowa oparta jest albo na równości pod względem pewnej cechy traktowanej jako całkowita, np. płaksa, beksa, rykwa, lub częściowa, np. dziewczynka to płakse. W tym wypadku powstaje metafora według proporcji: dziewczynka płacząca (człon określany + określający) = płaksa i analogicznie: dziewczynka rycząca (człon określany + określający) = rykwa. Modyfikacja związku określeniowego polega tu na tym, że jako człon określany podmiot zostaje użyty człon określający - przydawka, tj. Dziewczynka

5. Odróżnić tu trzeba podmiot interpretujący daną metaforę od podmiotu, który ją stworzył i od przedmiotu poznania.

(podmiot) rycząca (przydawka) \geq Ta rykwa beczy. Dziewczynka to beksa, płaksa, rykwa równość psychologiczna wobec Ta rykwa beczy (metafora).

Na tym samym schemacie skojarzeń przez podobieństwo oparta jest metafora dziecka 5,9 l., u którego zaobserwowaliśmy metaforę uniwersalną należącą do metafor, którymi "my żyjemy". Jej korzeni strukturalnych należy szukać w stymulacji materialnej, fizycznej. Ilustruje to tekst będący wymianą zdań w czasie malowania, między dziewczynką wiek 5,9 l. i chłopcem wiek 6,1 l.:

"Moje ręce różowe.-Bo masz farbę.-To krew, nie farba.-Ona kłamie, kłamczuch, kłamczuch!-Głupiś" (W.Łata 1988).

W dialogu tym kolor różowy jest przez chłopca identyfikowany niemetaforycznie, lecz konwencjonalnie z farbą, dziewczynka zaś poprzez podobieństwo widzi tu krew, przez co wprowadza nowe znaczenie metaforyczne. Kolor czerwony kojarzy się z krwią w metaforze, którą zawdzięczamy kulturze i w tym należy upatrywać jej źródła.

W modelach metafor dziecięcych występuje także przesunięcie semantyczne stymulowane materialnie lub myślowo, przez przyległość typu dach domu i wejdz pod mój dach. Na tej zasadzie jest zbudowany wierszyk Agnieszki l. 5, będący utworem wierszowanym; pt. "Kalosze": Ostatni raz, ktoś chodził w was, Te buty białe, są w dziurach całe, Coś do niczego, miły kolego (H.Semenowicz 1973). W tekście tym metaforyczność zniszczonych kaloszy polega na przyległości czyli styczności starych kaloszy z dziurami i z negatywną oceną tego typu przedmiotów.

Odbiór metafor jest wynikiem funkcjonowania w rzeczywistości pozajęzykowej dwóch prawdopodobnych modeli.

1. Torowania podłoża metafor przez teksty przygotowane dla dzieci oraz przez wypowiedzi dorosłych formułowane w kodzie rozwiniętym (L.J.End 1986).

2. Wydobywania podłoża metafor z języka dziecka poprzez stymulowanie jego wypowiedzi tematycznych dotyczących składowych metafory, tj. tematu, nośnika i podłoża (R.Bajoński 1981).

Torowanie i wydobywanie podłoża metafor winno stanowić przedmiot specjalnego zainteresowania lingwistyki pedagogicznej (T.Rittel 1986), nazywanej także lingwistyką edukacyjną (M.Stubbs 1988).

4. KONKLUZJA

Nasuują się tu pewne spostrzeżenia dotyczące dalszych kierunków analizy metafory w języku dziecka:

1. W aspekcie semantycznym wyodrębnić każde przesunięcie semantyczne, tj. porównanie, metaforę (przenośnię) i metonimię (S.Dąbrowski 1965).

2. W aspekcie strukturalnym określić stopnie gramatyczności tekstu (N.Chomsky 1965).

3. W aspekcie rozwojowym określić kolejność przyswajania, bądź dominacji struktur językowych opartych na podobieństwie oraz na styczności (R.Jakobson 1964).

4. W aspekcie dydaktycznym, uwzględniającym stymulowanie rozwoju językowego dziecka, konieczne staje się odróżnienie twórczego używania języka (nowa, własna metafora) od twórczości językowej w ogóle (M.Przetacznikowa 1986).

5. W aspekcie praktycznej wyuczalności języka chodzi o zbadanie empiryczne, czy i w jaki sposób metafora charakteryzuje bądź stymuluje rozwój poznawczy (J.SucHECKI 1983); aksjologiczny (Cz.Matusiewicz 1984) i estetyczny (J.Kmita 1985); oraz torowanie podłoża dla metafor o wspólnym podłożu w drodze tzw. eksperymentu językowego poprzez dobór metafor parami lub trójkami, np. Drogi-to węże, Rzeki-to wstęgi, Koleje-to dżdżownice, itp. (Por. też T.Rittel 1991, s.275-291).

Technika przekazu ustnego, z jaką mamy do czynienia u dzieci, różni się od metod przekazu pisanego. Forma kompozycji "poetyckiej" oparta na podobieństwie lub stykowości ma tu za zadanie komunikowanie o czymś (uczuciach, spostrzeżeniach, itd.), nie zaś wywoływanie przeżycia estetycznego. Historia tworzenia form metaforycznych jest także historią nabywania języka, a techniki w niej występujące pozwalają zrozumieć przekaz myślowy, nie zaś samą kompozycję tekstu.

LITERATURA

- Bajoński R., Intensyfikacja doświadczeń semantycznych w języku obcym, Katowice 1981.
- Bateson G., Communication, the Social Matrix of Psychiatry New York 1951, s.183.
- Buren P.van, Semantyka a nauczanie języka w: Kozprawy z językoznawstwa stosowanego, Warszawa 1983.
- Bernstein B., Socjolingwistyczne ujęcie procesu socjalizacji w: Badania nad rozwojem języka dziecka, Warszawa 1980, s.557-596.
- Chomsky N., Aspects of the Theory of Syntax, Mouton 1965.
- Cygal-Krupa Z., Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego, Wyd. UJ, Kraków 1990.
- Dąbrowski S., O pewnej właściwości porównania i metafory, "Pamiętnik Literacki" 1965, z.3, s.105-125.
- End L.J., Rozumienie metafor w: Wiedza a język, t.I, Wrocław 1986, s.253-269.
- Fillmore Ch., Topics in Lexical Semantics, Bloomington and London 1977, s.76-138.
- Garewicz J., O metaforze w filozofii, Wrocław 1982.
- Gąsiorek K., Abstrakta w rozwoju języka dzieci i młodzieży, Wyd. Nauk. WSP, Kraków 1991.
- Heinz A., Dzieje językoznawstwa w zarysie, Warszawa 1978.

- Jakobson R., *Kindersprache, Aphasie*, Upsala 1942.
- Kmita J., *Kultura i poznanie*, Warszawa 1985, s.123-158.
- Kożakowski L., *Jeśli boga nie ma*, Kraków 1988.
- Lakoff G. i inni, *Metaphors we Live*, by The University of Chicago Press, London 1980, pol. wyd. *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1988.
- Levi-Strauss C., *Structural Antropology*, New York 1963.
- Łata W., *Problem komunikacji afektywnej między dziećmi w wieku przedszkolnym*, *Prace Językoznawcze VI*, Wyd. Nauk. WSP, Kraków 1991, s.210-215.
- Matuszewicz C., *Sztuka wartości i potrzeby dziecka*, Warszawa 1984.
- Perelman C., i inni, *Le nouvele rhetorique*, Paris 1958, s.471-549.
- Parsons T., i inni, *Family, Socialization and Interaction Process*, Glencoe 1955, s.119.
- Przetacznikowa M., *O twórczej aktywności językowej dziecka*, *Psychologia Wychowawcza 1* (1986).
- Rittel T., *Błąd diagnostyczny*, *Prace Pedagogiczne VII* 1986, Kraków, s.69-85 i *Wyrażenia dźwiękonaśladowcze w nabywaniu i kształceniu języka*, *Poradnik Językowy* 1987 b, z.7, s.516-523.
- Rittel T., *Osoba gramatyczna w komunikowaniu się dzieci w: Komunikowanie się w kształceniu dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Kraków 1987, s.143-55.
- Rittel T., *Metafora w ujęciu językoznawstwa heteronomicznego*, *Prace Językoznawcze VI*, Wyd. Nauk. WSP, Kraków 1991, s.275-291.
- Semenowicz H., *Poetycka twórczość dziecka*, Warszawa 1973.
- Skwarnicki M., *Australijska wioska (spotkanie z Janem Pawłem II)*, Kraków 1988.
- Stępnik K., *Filozofia metafory*, Lublin 1988.
- Stubbs M., *Educational Linguistics*, Oxford 1988.
- Suchecki J., *Status poznawczy wyrażen metaforycznych w:*

Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego, (red.)
T.Skubalanka, Wrocław 1988, s.55-73.

Wróblewski P., Stylistyczne wykorzystanie brzmieniowej
warstwy leksyki, Prace Filologiczne XXXIII, 1986,
s.433-441.

Zarębina M., Język w rozwoju jednostki, Kraków 1982.

Zgółkowa H., Czym język za młodu nasiąknie..., Poznań 1986.